

կը նշանակուի վճիռ մ'ալ 1317 կամ յաջորդ տարւոյն մէջնոր դեպան մ'ալ զրկելու, որ առ ժամն կը խափանուի: Կը յիշուի դարձեալ ի դիմաց դքսին թղթոյ մը առաքումն առ թագաւորն Հայոց, ոչ ի ձեռն գեապանի՝ ինչպէս թուի, որովհետեւ փր. Տանտոլոյ նէկրորոնդի Պայլը զրկեց զայն, ինչպէս կը ծանուցանէ առ դուքսն նամակաւն գրեալ ի 1318 յուն. 28, յորում նշանակէ և զգերիլ վաճառակիր խալէի Կրիմանեան: յԱյսմ' ի Սրինոլայ գենուացոյ:

Շարունակելի

ՌԱՓԱՅԷԼ ԵԴՈՒԱՐԴ ԴԱՐԱՄԵԱՆ

Յիսուն ու աւելի տարիներէ ի վեր՝ այս մեծախորհուրդ ու բարերար Անձին անունը՝ արժանապէս մեծարուած ու երախտապարտ սիրով հուշակուած է յազգէն, և իր ազգասիրութեան ու լուսաւոր մտաց վրայ սքանչացող յօտարաց. բայց կենսագրութիւնը սակաւուց թերեւս ծանօթ:

Կը փափաքինք այս պակասը լեցընել յետագայ էջերով. համուզուած թէ առաքինութիւնն՝ թէպէտ երբեմն ոչ գովելի նախանձու առիթ, այլ յաճախ նաև նախանձաւորութեան պատճառ մ'է. և բարւոյն օրինակը, — հարկ է, — խոստովանիլ ի պատիւ մարդկութեանս ապագայից ոչ լոկ իրաւացի զարմացմանն, այլ և հետևողութեան ու նմանելու գրգիռ եղած է և խրախոյս:

Այս մտքով կը հրատարակենք հետեւեալ քանի մը տեղեկութիւններն Ռափայելի Եդուարդայ վարուց վրայ, փափաքելով որ ինչպէս անունն անմահական է՝ առատածեռն տրովբը հաստատած դաստիարակութեան սրբավայրին մէջ, գովութիւնն ալ յարատեւ ըլլայ բարեմոյն և երախտագէտ սանիցը՝ վարուց, կրթութեան և ուսմանց յառաջադէմ զարգացմամբ:

Ղարամեան հին տոհմին սերունդ է Եդուարդ Ռափայել, — Ուստի կամ երբ եղած է այս տոհմին սկզբնաւորութիւնը:

Այս նկատմամբ՝ դժուարին է մեզ վաւերական և ճիշտ հաւաստեաց հանդիպիլ և հազորդել ընթերցողաց, Երկարատեւ գերութեան, ու անդադար պատերազմաց և աւարառութեան ասպարէզ Հայաստան աշխարհ, չէ կրցեր նաև Եդուարդայ Ռափայելի ազնուական հնութեան տոհմագրութիւնն պահպանել կամ հասցընել մինչև առ մեզ:

Սակայն անտարակուսելի կը թուի թէ Ղարամեանց ազգատոհմը փառաւոր անցեալի մը հետ ունեցած ըլլայ նաև իր հին իշխանական ազնուականութիւնը: Եւ թէպէտ, ինչպէս կանխեցինք ըսել, վաւե-

րականք կը պակսին, այլ ազգերնու մեծանձն բարերարն Ռափա-
յէլ Եղուարդ՝ իր սրտին և զգացմանց պատիւ ընող ջանքով մը՝ փա-
փաքելով որ իր որդւոցը ոչ միայն մեծահարուստ ստացուածքը, այլ
իրենց կրած անուանն ալ պատիւն ու պատմութիւնը աւանդել, գո-
վելի հետաքննութեամբ այս նկատմամբ դտած տեղեկութիւնները
գրի վրայ առեր և աւանդեր է որդւոցը:

Այս թուղթը քիչ ետքը պիտի ընթեռնունք իր գրչովը և լեզուի
պարզութեամբ:

* * *

Հայաստան աշխարհի Գանձակ գաւառին մէջ ցիր ու ցան բազմա-
թիւ կիսաւեր և կիսակործան եկեղեցեաց ու վանորէից հետք՝ դեռ
ինչուան հիմայ կը հանդիպին հետաքննին ուղեւորին, անցեալ փա-
ռաց և շինութեանց վկայք և յուշարարք. «Յորս հոշակաւոր և ա-
նուանի է, — կ'ըսէ մեզի ժամանակաւ մերձաւոր ականատես ստորա-
զիր մը, — մենաստան Չարեկայ անուանեալ անապատն, որ է կա-
ռուցեալ ի ձորամիջի Չարեկայ գետոյն, ի մէջ անտառախիտ մայ-
րեաց և պտղաբեր ծառոց, յեզր գետոյն Չարեկայ, ի վայելուչ տե-
ղով կառուցեալ ի սկզբան եօթնետասներորդ դարուն ի Դաւիթ
արքեպիսկոպոսէ Ղարիմանեաց. զոր յիշէ Առաքել պատմիչ եօթ-
նետասներորդ դարու յէջն 280 (տպ. Ամսդերտամի). «Դաւիթ
եպիսկոպոս էր ի Շամբօռու ձորէն, ի ցեղէ իշխանացն զոր Ղարիմա-
նեանց կոչեն: Սա եկաց մեծ անապատն, և ապա ելեալ գնաց ի ձորն
Շամբօռայ, շինեաց զանապատն զոր կոչեն Չարեկագետի անապատ,
որ բազմաժողով եղբարոյ բնակութիւն է, յոյժ հաստատուն ամենայն
կարգօք և սահմանօք անապատի մինչև ցայսօր, և ինքն Դաւիթ ե-
պիսկոպոս անդէպ վախճանեցաւ և անդէն թաղեցաւ»: Գերեզման
նորա մինչև ցարդ կայ եկեղեցւոյ յարեւելեան կողմն արտաքուստ՝
հանդէպ աւագ խորանի. երեւի ի վերայ նորա մատուռ իմն շինեալ
ըստ վաղեմի սովորութեան. այժմ՝ փլեալ և ընդ հողով էր ծածկեալ.
մեր բացաք զերես տապանավիմի՝ որ ել զոյգս տապանաքար, յորոց
միոյն գրեալ զայս տապանագիր, Այս է հանգիստ Դաւիթ եպիսկո-
պոսի որ փոխեցաւ առ ֆրիստոս ի բռնի Ռ.Ղ.Բ. Եկեղեցին շինեալ
ի Դաւիթ եպիսկոպոսէ է մայր եկեղեցին Չարեկայ անապատին,
անհարթ քարոմբք, բաւականին ընդարձակ, ի վերայ չորից ստուար
քառակուսի սեանց. և սիւնքն են նմանապէս մանր անհարթ քա-
րինք, սաստիկ եռացուցեալ կրիւք ընդ միմեանս. ունի երեք պահա-
րանս, երեք դուռս, մին արեւմտեան՝ յոյժ ընդարձակ. երկուսն փո-
քըր, մին ի հարաւ կոյս, և միւսն ի հիւսիսային արեւմուտս»¹:

¹ Արարատ, ամսագիր Էջմիածնի, 1882, էջ 270.

Եղուարդ Ռափայէլ ինքնագիր համառօտ տոհմաբանութեանը մէջ՝ Առաքելի յիշած Ղարամանենց սերունդ կը համարի իրենց ցեղը :

« Գոհանամ, կ'ըսէ, ի Տեառնէ զի ետ ժամանակ և կարողութիւն բաւական՝ խորհել ի վերայ նախնեաց իմոյ. վասն այսորիկ ի վերջն տարւոյս ըստ սովորութեան իմոյ հարկաւոր վարկայ շարել ի վերայ թղթի զյիշատակս նոցա որչափ միտն իմ՝ ձգաէր և աւանդութեամբ լուեալ էի. այսու գիտաւորութեամբ զի ծանիցեն որդիք իմ թէ յորմէ իցեն սերեցեալ, կամ ոչ իցեն նախնիք իւրեանց. վասն զի ի կատարեալ հասակի իմոյ ես յոյժ բաղձայի գիտել յաւելի քան զայն զորս գիտեմ այժմ. վասն այսորիկ թուի ինձ թէ որդիք իմ եւս ցանկանայցեն գիտել. այսու մտածութեամբ սկիզբն առեալ ի մեծ հաւուն իմոյ՝ սկսայ գրել ազգահամարութիւնն իմ մինչև ցորդիսն իմ: Այս ինքն մեծ՝ հաւ մեր, որ է հաւ հաւու իմոյ, անուանեալն խաչիկ Ղարամանեանց՝ ծնեալ ի գեղն Աբրահեմի գաւառին Նախիջեւանու, որպէս ընթերցեալ է իմ ի Առաքել պատմագրքի ի 250 թղթահամարն, զորս գրէ այսպէս. = Էւ Դաւիթ եպիսկոպոսն, = և այլն. այսու մտածելի է թէ ցեղն Ղարամանեանց՝ ազնիւ իցէ լեալ ի Հայս, և ցեղ մեր իցէ. քանզի ոչ է իմ լուեալ մինչև ցայսօր այլ ցեղ Ղարամանեանց յազգի իմում, և հաւաստեալ ոչ գիտեմ թէ ի ժամանակի աւերման աշխարհին Հայոց ի թագաւորէն Պարսից մեծին Շահպասայ, և վարելոյ ազգս մեր ի Նորն Զուղայ մերձ մայրաքաղաքին Սպահանու և բնակեցուցանելոյ անդ՝ սոյն այս մեծ հաւս մեր ընդ նոսա եկելոցն իցէ, թէ առ յապայն գայ և բնակի անդ, ի Նորն Զուղայ. և յետ բնակութեան իւրոյ անդ՝ ծնանի որդի մի և անուանէ Ղարամ. և ամուսնացուցանէ ընդ մի ի դստերաց իւրում ընտանոյ՝ անուանեալ Բէկիա. և Ղարամ ծնանի որդի մի և դստերս երկուս. անուն որդւոյն կոչէ խաչիկ Ղարամանենց՝ որ է հաւ իմ. և յայսմ՝ միջոցի՝ իբրև յամին 1650 մեռանի Ղարամ և կին նորա, և որդի Ղարամին՝ կոչեցեալն խաչիկ՝ զօլով ի հասակի պատանեկութեան անտէրունչ՝ ծախէ ամենայն ստացուածս հօր իւրոյ և աղքատանայ, և նեղեալ ի չքաւորութենէ՝ ելեալ գայ ի Հնդկիս, և բազմազան աշխատանօք շրջի ի պանդխտութիւն ի Մանեկայ, ի Զին, ի Բանկալայ և յայլ տեղիս, մինչև թիւն 1690, զոյգն ինչ յաւելի կամ պակաս՝ և յաջողութիւն գտեալ՝ դառնայ ի հայրենիս իւր իբրու վեց հազար թուման հարստութեամբ: Ամուսնացեալ անդ ընդ մի ի դստերացն Աղայ — Ֆրանոսենց՝ անուանեալ Խանումջան. և ծընանի ուստերս, երիս և դստերս երկուս. անուն ուստերացն՝ երիցումն կոչէ Ռափայէլ, երկրորդին Ստեփաննոս, և կրտսերն Ոհաննէս. Էւ ամուսնացուցանէ երէց որդին իւր կոչեցեալն Ռափայէլ՝ որ է հայր իմ, ընդ դստեր Ոհաննէս Խոջամալին Զախաթունենց՝ կոչեցեալ Նանաջան: Սա Նանաջան՝ ունելով մայր անուանեալ Մերիան՝ սերե-

յեալ ի ցեղէ Շէրիմանենց, որ էր դուստր Յարութիւն Շէրիմանին. և հաւ իմ խաչիկ՝ յետ ամուսնացուցանելոյ որդին իւր Ռաֆայէլ՝ առաքէ ի Հնդիկս ի Մադրաս՝ ի հպատակութիւն աներոջ իւրոյ Ոհաննէս խոջամալին, որպէս զի պաշտպանութեամբ նորա յառաջասցի ի գործ վաճառականութեանն: Յայսմ միջոցի մեռանի հաւ իմ խաչիկն Ղարամանենց ի Զուղայ իբր ամաց նսունից. և յետ փոքր միջոցի կին նորա խանումջան. և տեսեալ մայրենի հաւուն իմոյ Ոհաննէս խոջամալին թէ չեղև ծնունդ դստեր իւրոյ՝ առաքէ հայրն իմ ի Զուղայ իբր յամին 1730. և գնացեալ հօր իմոյ անդ ի Զուղայ՝ ծընանի ուստերս երկու և դուստր մի. երէց որդին իւր անուանեալ Լուիս՝ փոխի յաստեացս ի նորաբողբոջ հասակի. և կրտսերն՝ անուանեալ Հետվարդ, որ եմ ես. և դուստր իւր անուանէ Մատլինայ՝ որ է քոյր իմ. և յամին 1745 վախճանի հայրն իմ Ռաֆայէլ ի նորն Զուղայ, և թաղի ընդ հարս իւր. և մայրն իմ տեսեալ թէ է այրիացեալ և անտէրունչ մնացեալ, և գոլով ի վտանգի աշխարհն այն՝ առաքէ ինձ ի Հնդիկս, յանձն արարեալ հօր իւրոյ Ովհաննէս խոջամալին. և յետ փոքր միջոցի գալստեան իմոյ՝ պատրաստի մայր իմ ընդ քեռ իմում, և ելեալ գայ ի Հնդիկս, և բնակի ընդ հօր իւրում:

«Եւ ի հասանիլն իմ ի Հնդիկս՝ հաւն իմ եղ ինձ ի դպրատուն Գաղղիացւոց ի փոնտիշէրի, և վախճանեցաւ յինքն յամին 1760, յամանն յունվարի չորրորդին: Յայսմ միջոցի պատահեցեալ պատերազմն ի մէջ Անգղիացւոց և Գաղղիացւոց՝ պաշարեցեալ էր փոնտիշէրի ի Անգղիացւոց. մայրն իմ կամելով ազատել զիս ի վըտանգէն, նոյն թուով օգոստոսի 14 երրորդին առաքեաց զիս ի դուրս՝ երթալ ի Գութնուր. ուր պատահեցայ այլ իմն մեծի վտանգի Գանդի ի ճանապարհի հասին ի վերայ իմ գողք և Մարաթայք առ ի կողոպտել զիս. ի լուսանալ հնգետասաներորդ աւուր ամաննն օգոստոսի՝ հարին սրօք և կտրեն զձախու ձեռն իմ. և կողոպտեցին զամենայն ինչս իմ, և թողին զիս իբրև մեռեալ ի ճանապարհի. որ էի ի ամաց վեշտասանից: Անդ ձկնորսք տեսեալ ինձ և զթացեալ ի վերայ իմ՝ առեալ տարան զիս ի փոնտիշէրի. և տեսեալ մօր իմոյ՝ կոծ մեծ արար ի վերայ իմ և ի վերայ անխոհեմ մտածութեան իւրոյ, զի եթող զիս անպատրաստ ելանել ի փոնտիշէրու:

«Յայսմ միջոցի ստատկացեալ պատերազմն՝ Անգղիայիք տիրեցին զփոնտիշէրի, որ ի թուին 1765, յունվարի 6. և վասն կորուսանելոյ քաղաքին՝ կորուսաք և մեք տուն և ամենայն ստացուածս մեր, և աղքատացաք՝ զորս փոքր աւուրքք յառաջ հարուստ էաք և միծատուն, և եկեալ բնակեցաք ի Մադրաս: Տեսեալ տարաբաղդութիւնն տան իմոյ՝ սկսայ վաստակիլ և վաճառականութիւն առնել ի Զին, ի Մանիլա և ի Բանկալայ և յայլ տեղիս. մինչև տեսեալ իմ թէ բարերարն օրհնեաց զվաստակ իմ՝ ամուսնացայ յամին 1772 ընդ դստեր

Ջահուկեցի Չորհապակերենց Ստեփան Մանուէլին՝ անուանեալ Մարիամ, և ծնայ ուստերս երիս և դստերս երկուս, ուստերք՝ Աղեքսանդր, Ոհաննէս և Ստեփաննոս, և դստերք՝ Աննա, և Աննա Մարիամ, զորս ազաչեմ ի Տեառնէ շնորհել սոցա իմաստութիւն, որպէս զի զարգանայցեն իմաստութեամբ և բարի վարուք ի փառս Աստուծոյ և ի մխիթարութիւն ինձ. բաւ է » :

Հմուտ և հետաքնին ազգային բանասէր մ'ալ, Յովհաննէս Յարութիւնեան Նոր Զուգայցի, իրմէ շարագրուած՝ հայրենի երկրին պատմութեանը մէջ, ճոխութեամբ ու փառք հոն փայլող և բարգաւաճ ընտանեաց և տոհմից վրայ խօսելով, Ղարամեանց վրայ ալ հետեւալ տեղեկութիւնները կու տայ. « Ղարամեանք, կ'ըսէ, հռովմէական եկեղեցւոյ ժողովրդականք, ըստ վաճառականութեան մասին փարթամ յոյժ : Յարեւելեան կոյս հանգստորանին Զուգայո՛ւ կայ գերեզման աղայ Ռաֆայելի խաչիկ Ղարամեանց : Կոն նոցա էր ի Չարսութաղի, որ այժմ յայգի փոխակերպեալ՝ կայ ի կուսանայ կառավարութեան »¹ :

* * *

Այն ատեններն (1774) յուխին Մխիթարայ որ ի վենետիկ՝ բաժանում մը հանդիպեր էր. որով ոմանք ի միաբանից՝ ի Թրիեստ նոր վանք ու դպրատուն մը կառուցանելու ջանքով ու ծախիւք, զըրամական մեծ նեղութեան ու տագնապի մէջ ինկած էին : Հարկ էր իրենց դիտմանն ու նպատակին հասնելու և այդ առժամանակեայ տագնապէն խալըսելու համար՝ ազգային բարերարաց օժանդակութեանն ու ձեռնտութեան դիմել. և այդ վախճանաւ՝ երկուք ոմանք՝ որ այն ատեն բաժանելոց համախոհք կարծուած էին, և փափաքելի կրկին միութիւնը իրականացնելու համար՝ զըրամական անձկութենէն խալըսիլը անհրաժեշտ և զլխաւոր պայմաններէն մէկը կը համարէին, Բուզայեան Հ. Նիկողայոս և Մէհէրեան Հ. Պօղոս վարդապետք, միջնորդ և ազաչաւոր ըլլալ յանձն առած էին՝ հեռաւոր Հնդկաց աշխարհին մէջ բնակող հայազգեաց, յորս անուամբն, ազգեցութեամբ և նիւթական ընչից ճոխութեամբ նշանաւորներէն էր ի ժամանակին Էդուարդ Ռաֆայէլ Ղարամեան :

1785 թուականաւ նամակ մը կայ ձեռուրնիս՝ որ ի Թրիեստ հաստատուող Մխիթարեանց 1783 սեպտեմբեր 7 առնա ինքն Էդուարդ գրած թղթոյն պատասխանն է : Այդ նամակին հետեւեալ տողերն՝ մասնաւոր մտադրութեան արժանաւորք են, յայտարարք իր մեծ ոգւոյն, եռանդուն և լուսամիտ ազգասիրութեան :

1. Պատմ. Նոր Զուգայի, Հատ. Ա. 150 :

« Յիրաւի, կ'ըսէ, յոյժ ցաւիմ սրտով, տեսանելով զտառապելութիւնն ազգիս մեր և զթշուառութիւն տղիտութեանն, որով ոչ ինչ բան գրգռէ նախանձ մեր առ միաբանութիւն՝ բայց վիճմունքն հաւատոյ ընդ միմեանս եղբարց. որով վաստակն մեր ձրի վատնեմք և տամք... և վախճան բանին՝ ոչինչ չահիմք, բայց եթէ ամօթանք, նախատինք և աղքատութիւն... Ո՛վ ազգք անիմաստք, բաւական լերուք անմոռութեան ձեր, միաբանութիւն, և նախանձաւոր լերուք վասն տառապելութեանն մեր, և վաստակն մեր տացուք վասն գտանելոյ զգիտութիւն, որում է գուռն արիութեան... Հաւաստի գիտեմ որ գրեւովս չահիմ ոչինչ, բայց ցաւելով մաշիմ... և համարձակիմ ասել զփոքր ինչ ի գերազանց կարգացողացն մերոց, որք են ի յեկեղեցիս մեր: Վասն որ ի յաշխարհականս ոչ գոյ կարգացողութիւն, ոչ ներհակիմ, խոստովանելով զի պարտին նախ հաւատն ֆրիստոսի ուղղաբար, քարոզել, և տպել զգիրքս սուրբ. բայց ճանաչեմ և գիտեմ լի ունիմք բաւականն: Արդ պարտ է լոյս ածել զգրեանն, զորս խթէ զառիթ նախանձ ազգասիրութեան, և արիութեան, և այլն: Գիտեմ զի պատասխան տացեն՝ թէ ո՞վ որ ետուն մեզ զծախն՝ զի ոչ արարաք. այլ յայտնի գիտեմ զի ի Հնդկաց ել բազում արծաթ՝ ի մի և իմիւս կողմն եկեղեցեաց, վասն տպագրութեան գրոց պատմութեան՝ և վախճանն տեսաք ոչինչ, բայց զսաղմոս և զժամագիրք և զայլ: Աղաչեմ չգիտիցէք զիս գոլ լութերեան, այլ եմ ուղղափառ. բայց կամիմ և ցա՛կամ լինել ուղղափառ՝ որպէս Մակարեանքն, թէ աշխարհօրէն՝ չասեմ ամերիկեանք. բաւ է »:

Այս սրտով ու փափաքով թէ իրենց դրամական կարօտութեան օգնելու, և թէ ազգին մտաւորական զարգացման ու յառաջադիմութեան սատարելու մտքով՝ կ'առաջարկէ հարց, Ռուէն գաղղիացւոյն Հռովմէական պատմութեան և Հնախօսութեան հայկական թարգմանութեան ձեռք զարնել: Պատանեկութեան հասակին՝ փոնտիշերիի Գաղղիացւոց դպրոցէն ուսումնաւարտ արձրկուելէն ետքը՝ այդ գրքերն, որ ի ժամանակին մեծ յարգ ունէին, անցեր էին ձեռքը, և անոնց ընթերցմամբ մեծապէս զուարճացած և օգտուած: « Ունէի, կ'ըսէ, ի սրտի իմում զուխտ առ ի լոյս ածել ի բարբառ մեր. վասն որ տեսանէի զօգուտ գոլ ընթերցողաց. այս ինքն՝ թէ սահմանի կառավարութեան, թէ ազգասիրութեան »: Այդ թարգմանութիւնն անխափան և փութով ի զլուխ տանելու և տպագրութեամբ հրատարակելու համար՝ երկու վերը յիշուած վարդապետաց հետ դաշնագիր կ'ըլլայ, « և ետու, կ'ըսէ, այժմ ի ձեռն վերոյասացեալ վարդապետացն ութն հազար (8000) ռուփի. որ սորին հինգ հազարն իմ տուեցեալն է. երկու հազարն օգնական եղև պարոն Միքայէլ Տէր — Ոհաննան, հազար ռուփի պարոն Յովհաննէս Տէր — Յակոբեան. որ եղև ասացեալ բոլոր 8000 ռուփի ստակն՝ չահիվարի մին.

չև փորթոկալին՝ Լիզպոն, հարիւրին քսան... որ յետ Աստուծով անջնաս Լիզպոն հասնելէն՝ աւելանայ ստակն մօտ տասն հազար ռուբլի »։ Առաջին հատորին տպագրութենէն ետքը՝ կը խոստանայ հինգ հազար ռուբլի ալ տալ, և բոլոր վաճառման շահը թողուլ ի նըպաստ վանքին, միայն մէյմէկ օրինակ պահանջելով երեք բարերարաց համար զորս յիշեցինք։ Հաշիւ կ'ընէ, և ենթագրելով թէ ինչպէս իրեն՝ ասանկ ալ բովանդակ ազգին պիտի հաճոյ անցնին այն զբոյց թարգմանութիւնը, կը համարի թէ անոնց տպագրութեամբ և վաճառմամբ՝ 75,000 ռուբլիի զրամական օգնութիւն մը ըլլայ վանքին. « Արդեօք կատարվի, կ'ըսէ, սովաւ ցանկութիւն ձեր, որ էր ի օգնութիւն գտանել ընդ մեզ. և ցանկութիւնն իմ՝ որ էր լուսածել ի բարրառս մեր զպատմութիւնն այն. ուստի գտանիմք մխիթարութիւն ի յերկուս կողմն։ Եւ յետ այսորիկ մինչ լինի կատարումն իմոյ փափաքին ընդ ձերոյ արդեամբ, յոյս ունիմ թէ Տէրն կեանք պարգևեսցէ զիս, օգտակար լինելն և միշտ հաւատարիմ առ ձեզ կենալս, ընդ ամենայն զորս ինձանէ գուցէ կարևոր՝ ոչ խնայեմ. անհոգ լերուք »։

Ուրիշ առաջարկութիւն մ'ալ կ'ընէ, իր սրտին մերձաւորագոյն ու ամենակարևոր փափաք մ'ալ յայտնելով. իր որդւոց դաստիարակութեան գործը։ Այս նպատակին հասնելու համար կ'ուզէ որ Բուզայեան « լինի վարպետ որդւոցս իմոց, և գնալ և մնալ ընդ նոսա առ Լօնտօն. քանզի կամիմ զի որդիքն իմ մօտանել ի յուսումնարան, և վարժել զեզուս ինկլիզի. ընդ ապահովութեան Գերյարգելոյն լինիմ անհոգս առ ի հաւատն և ի լեզուն մեր սեպհական, վասն որոյ աղաչեմ զԳերյարգելեացդ՝ զի լիցի ի կամս ձերոց հաճոյից զյառաջադրութիւնս իմ, մանաւանդ եթէ Տէրն կամիցի և զարգացուցէ զորդիքն իմ... լինի արդիւնք ձեր ի վերայ որդւոց իմոց, և նոքա զձեզ ճանաչեն որպէս հաբք, ընդ որս զիտեմ ի կարծիս իմ, ունենայք կենդանի գանձ և օգնական ի վանքիդ, քան զսնտի և մեռեալ ժանկն և արծաթ՝ որ կամիք ի մեզմէ օգնութիւն »։

Նոյն նամակին մէջ ազնուախոհ սրտին ցաւն ալ կը յայտնէ՝ յիշեալ վարդապետաց ի Մխիթարեանց վենետկոյ բաժանման վրայ. որ թէպէտ յապագային բազմարդիւն և բազմափաստակ հաստատութեան մը պատճառ եղաւ, սակայն համամիտ միութեան ու սիրոյ մէջ ազգին ոյժը և յառաջադիմութիւնը տեսնել փափարողաց և սիրողաց համար՝ այն ատեն ցաւալի ու անհաճոյ դէպք մը երևցած էր արդարապէս։ Ու կը վերջացընէ նամակն՝ սրտեռանդն մաղթանք մը ուղղելով առ նա ինքն Մխիթար արքայ, և աղաչելով որ խաղաղութեան ու միաբանասիրութեան ոգին տարածէ, սփռէ ու արգաստւոր ընէ իր մեծ անունը կրող աշակերտաց մէջ։

Շարունակելի